

tanulmány

BÁLINT PÉTER

A titok fenomenje a népmesében

JAKAB ISTVÁN: BRUGÓ

„A titoknak azonban, meghatározásánál fogva, nem lehet archívuma.
A titok maga az archívum hamuja, az a hely, ahol még »maga a hamu«,
vagy »magában a hamuban« kifejezések is értelmüket veszítik.”¹

Ami még nem...

A titok fenomenje kapcsán feltehetnénk az ismert ontológiai kérdést: miért van inkább a titok, mint a feltárultság vagy a leplezetlenség? A *titok* fenomenjét (kiváltképpen is, ha a „titokban tart”, vagy ha a „beavat a titokba” kifejezések értelmében vizsgáljuk) a nem láthatóval, a maszkkal elfedettel, az önmagát fel nem tárulóval, a sötétségbe veszővel, a pokol tornácában vagy bölcsőben létezővel összefüggésben kell görcső alá vennünk első megközelítésben.² Ekkor a titokban „létezőt” valahol (valaki „birtokában”), valamilyen rejtekhelyen, valamiféle metafora általi takarásban, álnéven (néven nem nevezetten) megbúvó jelen-nem-létként értelmezzük. Más olvasatban olyan jelenvalóként, amelyről Starobinski azt írja: „*az elrejtett a jelenlét másik oldala*”.³ Továbbá, ha magunkévá tesszük Lévinas azon kijelentését miszerint „*a fenomen, a teljes fényben történő látszás*”, akkor biztosan állíthatjuk, hogy a titok fenomenje fényért kiált, akár csak egy pislákoló mécesért is. De vajon ki világítja meg, ki és milyen feltételek mellett képes megvilágítani a sötétben lappangó fenomen: magát a titkot? Egyfelől, amiként Merleau-Ponty állítja: „az Önmagában-való vak sötétje csakis az önmagáért-való világosság számára van, vagyis az én »tudatom« fénye az, ami bevilágítja.”⁴

Ebben az esetben a tudatom fénye (a descartes-i „quelque lumière”) által megvilágított fenomen láthatóvá tétele a megértést szolgálja, amit a francia filozófus ekként értelmez: „a megértés nem más, mint a dolgokba és a világba elzárt értelem hozzáférhető jelentésekké való átfordítása.”⁵ Másfelől a hozzám közelítő, a vendégszeretetre vágyó, az én látókörömbe belépő, az engem behúzódottságomból feleletigényével kibillentő Másik hozza a fényt, hogy a sötétségben rejtező titkot egy másik én szempontjából (az Ő szeme fényének sugarával) megvilágítsa, és felkínálja nekem, mint társszobjektumnak az együttes értelmezésre az egyelőre ki-nem-mondhatót. A titok fenomenje a *jelentéességét* (többletjelentését) csakis az én tudatom fényében és a Másik tudatának fényében, mintegy a két fénycsóva egy közös dologra fókuszálásában, a két látószög metszéspontjában tárja föl, mégpedig akként, amilyen éles fénybe kerül, és amilyen irányból érkező fény vetül reá: hogy közösen végezzük el az interpretatív műveletet. Lévinas a simogatás fenomenjét elemezve, a „*még-nincs*” fogalmával illeti a titokzatosat: „A még-nincs nem

abban a jövendőben sorakozik, ahol mindaz, amit megvalósíthatok, már nyomul előre, szikrázik a fényben, kínálkozik az előrejelzésre és hatalomra serkent. A még-nincs nem pusztán más lehetségeseknél távolibb lehetséges. A simogatás nem cselekszik, nem a lehetséges ragadja meg. A titok, melyet kikényszerít, nem tudósítja valamiről, mint a tapasztalat, hanem felborítja az ennek önmagával és a nem-énnel való viszonyát.”⁶

A titok, az egyelőre meg-nem-nevezett ő-ség, mely az „én” és a „te” között közvetít az egyidejűségben: egy közösen birtokolt (ám de *ami még nem* kimondott, egy nyelvre le nem fordított) világot konstituál mindhárom részvevő jelenvalóságában. A titok a közvetítés, a rejtve lévő ő-ségének kimondása révén: a magába-zártság, a bensőségesség, a templom, a vár, a remetelak sötétségéből kívültre vitt entitás, ami a kívülség világosságánál, a világ világosságánál mutatja meg póre magát. A titok a megvilágítatlan, a még meg-nem-nevezett, ekként egy bármilyen nyelven ki-nem-mondott lét, mely a fénynél feltárulkozó létében láthatóvá váló ígéretével arra ösztökéli a Másikat, a fényhozót, hogy a fenomént úgy világítsa meg az általa hozott fény világosságánál, hogy az minél többet áruljon el, tárjon fel őmagaságáról, a titok értelmezési terébe betolakodóról és persze rólam, a titok jelentésének birtoklójáról, s nem utolsó sorban arról a *belyről*, ahol találkozásban vagyunk,⁷ ahol Buber szerint: történik valami az emberrel. A heideggeri „világlásról” mondja Lévinas, „*a lét megvilágított környezeté nem egyéb, mint Isten ittjártának helye*”.⁸ Erről a „világlásról” tanúskodik számos mesenarratívában felbukkanó és a titok lényegét megvilágító „szakállas kis emberke”, aki valójában nem más, mint a magát mások előtt le-nem-leplezve járó, a hős sorsát tetszése/belátása szerint alakító, és az adott pillanatban eltűnő Isten.⁹ Amint e fensőbb és titokzatos Lény megvilágította a titkot, mint egyfajta tudást, másként szólva a vele való élés vagy nem-élés lehetőségét, s az útmutató tudás használatát az „*én*”-re és a „*te*”-re bízva.¹⁰ Miután meggyőződött róla, hogy valóban képesek élni vele: mégpedig közösen és kölcsönösen, felelősen és példaszerűen (Buber szerint: a titkot a szellem munkáival és szolgálatával szólítják meg¹¹), a mese szellemében: az örökkévalóságig. A mese zárlatában feltűnő sztereotípiák: „*máig is élnek, ha meg nem haltak*”, Marion szellemében a hűség és a szerelem örökkévalóságát hirdeti: a szerelem tehát nem egyszerűen hűséget, hanem egyenesen örök hűséget követel. A hűség temporalizálja a szerelem fenoménjét, megnyitva előtte az egyetlen lehetséges jövő horizontját.¹²

A titok fenoménjének „világlása” a kizökkent és a sötétségbe taszított, a veszélynek kitétt és fenyegetett létben visszaállítja a rendet, s ennek az újraszótt rendnek (ami nem újakezdett, hanem a régi jogaiiba visszaállított rend, a *Teremtés rendje*¹³) az örökkévalóság ígéretével való fennmaradását a királlyá, a rend legfelsőbb őrzőjévé és reprezentánsává avanszált hős biztosítja. Ez a helyreállító képesség és ellenséges erőkon („gonosz lelkeken”) felülemelkedni, uralkodni, törvényt tenni tudás, mint adottság, vagy még inkább nyelvi adomány (mely a szavakra lefordítható tetteken keresztül olykor „megálljt!”, máskor „ne öljt!” parancsol az ártó szándékú lénynek), az ő titka, a szó konkrét és átvitt értelmében: *királyi titok*.

A „titokzatos”, másként az elrejtett, az elfedett, az álnéven (néven *másként* nevezetten: pl. Nemtudomka, Kilenc, Vasjankó stb.) létező lényegi kapcsolatban áll a

látszatra nem-létezővel, a magát más valaki, vagy más valami fátyla mögé rejtezővel.¹⁴ A titokzatos elfedi (elhallgatja) egyfelől a titkot adományozó kilétét, másfelől előbb-utóbb megmutatja (bejelenti) az adott, az adományozás végeredményeként eltűnő jelenlét egzisztenciakarakterét: igaz vagy hamis voltát. A szavak és a tettek között olykor mérhetetlen szakadék tátonghat. Hiszen egyáltalán nem biztos, hogy ami *belőle* a fénynél láthatóvá válik, az volna az eltűnő jelenvaló lét karaktere, s nem csupán egyfajta álca, „álruha”, maszk, fátyol, persona, mely mögött egy másik egzisztenciakarakter létezik lefokozottan, önmagába zártan, titokzatosságban: a titok számára megtartottban.

A titok, vagy jelzős változata: a *titokzatos* a fény általi feltárás (megmutatás) és kibeszélés (megértetté tevés) révén részben vagy teljes egészében megmutatja magát (de nem az adományozás múltbéli aktusát, hanem a sötétségből *eltűnés* jelenbeli folyamatát mutatja meg), időszakosan vagy éppen csak egy adott pillanatban (pillanatnyi időre) pőrén áll elénk („ce qui se donne *se montre*”¹⁵). Majd éppolyan váratlanul, kiszámíthatatlanul ölti újfent magára maszkját, fátylát, más szóval „vedlik vissza” azzá, aki a titokzatosság álcájában számunkra láthatatlanul létezett,¹⁶ Buberrel szólva: „a titokba merül álá”.¹⁷ Ez a kitárulkozás és visszahúzódság, eltűnés és alámerülés, a múltban elkülönöződség és jelenlétben összerendeződés a lét sajátos mozgása. De ne feledjük, a csábítás és a szeretet, a tanítás és jövedelmének is!

A titokzatos, az elrejtett: „nem-láthatóként”, lefokozottan, alig valakivel (kizárólag csak a létezéséről tudók, a beavatottak titkos társaságával) érintkező létezőként, a „sötétségben” jelenvalóként mutatja meg vagy takarja el magát: *álmeve* (feketebéli királylány, elvarázsolt királykisasszony, Tündér Ilona¹⁸) maga is titkos jel. Az álnév mint a nevet eltakaró, helyettesítő jel, vagy még inkább metafora: a lét és a nyelv megkettőződése. Derrida a név kimondásának tilossága kapcsán azt mondja: „Ha a név tilos marad, ha ragaszkodunk ehhez, akkor az, ami tilos, egyszerre *kivételes és alapvető* jellegű.”¹⁹

A titokban létező, mint nyelvben artikulálatlan vagy a megkettőződés révén éppenséggel önmagán túlsorduló lét, nem képes hírt adni magáról, természetének lényege: a *hírtelenség* (amint a szólás tartja az eltűnő, láthatatlan dologról: se híre, se hamva²⁰). A rejtőzködésének „titka”, hogy csakis a titok gazdájának intenciója révén képes feltárulkozni, mégpedig oly módon, amiként a titokgazda érdekében áll megmutatni egyfajta lényegét: *hírközlő* és *hírvívő* és ígéretet tevő voltát. Az intencionalitás partialis jellege a titokmegosztás kettős irányultságában gyökereszik: egyszerre önvédekezés és tapogatózás, elhallgatás és kibeszélés, önmegtartóztatás és nyitás a Másik felé. A titok (mint *ő-ség*) hírközlő szándékának elfogadásához és az önmagáról szóló beszédbe elegyedéshez elengedhetetlen mindkét fél (az „én” és „te”) akarata, vagyis mindkettőjük beleegyezése szükséges. Emellett a tapasztalatokat kölcsönösen megosztható közös nyelv létrehozása (mely „egy bizonyos mondáshoz való hozzájutás”²¹ tilalmán való átlépést segíti) is nélkülözhetetlen, vagyis az „én” és „te” diskurzusa egyben az *ő-ség* kölcsönös birtoklását és megértetté tételét (ártó szándékának és rontásának legyőzését) feltételezi. Ugyanis semmilyen titok, „Önmagában-való” sem tárulkozik fel önszántából a maga összetettségében. A titok lényegét tekintve még a „halandó” titokgazda

előtt is titokban, feltáratlanságban marad, a néven nevezhetőségére tett nyelvi kísérlet folyamatosan kudarcra van ítélve, ha és amennyiben a Másik, a „te” idegenkedik az értelmezés kölcsönösségétől és a titok megtartására tett ígérete, fogadalma számonkérhetőségétől. Ezért várom a Másikat, vagyis pontosan arról van szó, amit Merleau–Ponty mond: „a semmi, aki vagyok, és a lét, amelyet látok, így együtt, a másik érkezése előtt mégis zárt szférát alkottak.”²²

Ha magamra maradok a titokkal, titokgazdaként is mindig rajta kívül lévőknek érzem magam. Egyfelől a magam magánya – Derridával szólva: »*a magány, a titok másik neve*« – is titok, mely: [...] nem hagyja, hogy a másikhoz való viszony, az együttlét, vagy a »társadalmi kötelék« bármilyen formája elsodorja, vagy elfedje.”²³

Másfelől magamba húzódva, a Másiktól, a *Te*-től elfordulva, elkülönülve, a vele folytatandó diskurzus, beszély híján csupán az egyik „oldalról” jövő fényben felvilágosuló felszínét látom a titoknak, illetéknéppen a nyelvembe zártágom ellehetetleníti a Másiknak szóló ígéretem szavakba öntését. A titok teljességének e beláthatatlansága miatt vagy elfogadom a folytonos lefordításra váró „titokzatos” létezését, vagy kételyeimet és aggályaimat félretéve tagadom létezését: „lefordíthatatlanságát” affirmálok.

A nem-látás vagy nem jól látás az „én” vagy a „te” részéről egyfelől a jelenvaló-létük felmérésének, mérlegre tevésének és megismerhetővé tételének hiányosságáról, másfelől az egzisztenciális „most”-ban történő önmegértésük, én-mondásunk nyelvi zavaráról (egymásnak lefordíthatatlanságáról) tanúskodik. Egyikük sem képes fénybe állni és a Másikhoz vezető utat – mint titkos ösvényt – megvilágítani²⁴ és gyanakvás, idegenkedés, előzetes feltételezések nélkül megtenni. Az elégtelen fény okán láthatatlanok, vagy a félhomályban rosszul láthatók egymás számára, a fénycsóvák elcsúszása azt eredményezi, hogy az észleléseik nem összehasonlíthatók. Illetéknépp természetesen megszólíthatatlanok, mivel egymást szólongatásuk éppoly tapogatózás a Másik irányába, feltételezett lakozása felé, miként – ahogy Merleau–Ponty írja – a „vak” ember bizonytalan kezének tapogatózása a sötétben.²⁵ Ezt a tökéletes zavart, tájékozatlanságot, melyet a sötétség rejtettségben lévő nem-látszódása, vagy *nem annak* látszódása, mint ami, még tovább bonyolítja az, hogy a szemlélő nem képes magát megfelelően pozicionálni és „játékba hozni” a szemlélni, megszólítani vágyott Másikkal, az arca fátyolba burkolózik. A nem vagy nem jól látó ezért arról a limbusok közti szédüléséről ad hírt, melyben sem a múltbéli én (volt-vagyok) tapasztalata, sem az eljövendő-lét reménysége, a válni valamivé (*devenir*) szándéka nem nyújt semmiféle kapaszkodót a számára. Ennél fogva folyamatosan a szédülésnek, szétszóródásnak, zuhanásnak, mélybevitelnek van kitéve, adott létszituációban tévesen méri fel a helyzetét, helytelen döntéseket hoz, azokat is rosszul: félreértésre okot adva kommunikálja. A kommunikációs zavart követően, a félrebeszélést neki felrovók berzenkedése miatt haragra gerjed, és elhamarkodottan kétséges értékű ítéleteket mond. E nem egészen normális, az élet megszokott rendjével ellentétes létállapot egyik változata a Blanchot-i „*elragadtatásba esés*”: Ha valaki elragadtatásba esik, azt mondhatjuk róla, hogy semmilyen valóságos tárgyat, valóságos alakot nem érzékel, mert az, amit lát, nem a valóság világához, hanem az elragadtatás meghatározatlan közegébe tartozik.²⁶

Az elragadtatásban nem világos látás, nem kellő távolságot (folyamatos közeli-tést) felvevő látás, a téves vagy illúzió alapuló érzékeléshez vezet, ami akadályozza a szemlélni vágyót abban, hogy a *látni adott* léteket vagy dolgok helyes észlelésére és felfogására törekedjék. Hol *többet*, hol *kevesebbet* lát. Amikor többet lát, a szem, a tekintet nem lévén képes az adottra fókuszálni, túlcsoordul a látottan, mert mindent akar látni, a szem által tárgyiasított dolgon/létezőn túl metafizikai síkra tereli érzékelését. Amikor kevesebbet lát, valójában nem is az adottra koncentrál, hanem a saját érzékelését és reflexióit helyezi előtérbe, képzeteket kerget, megfosztva magát a szituatív létérzékeléstől és a valóságtartalmaktól. Ne feledjük a Gilbert Durand-i megállapítást, ami látszik/fénylik,²⁷ az beszél önmagáról és a másiknak feltárja önmagát. Ergo: ami rosszul vagy homályosan látszik, az annak megfelelően helytelenül és csalóka (csalárd, hazug, színlelt) módon beszél önmagáról és folyton-folyvást megtéveszti, tévútra vezeti a Másikat, aki elragadtatásában eltéveszti a nem világosan és nem kellő távolságból látott valóságvonatkozásait. Labirintusba keveredik, elveszíti a fonalat, a kiút reménységét, s összezavarodottságában nem tudja, miként viszonyuljon a titok fenoménjéhez és persze „*hozzám*”, aki elragadtatásából nem igyekszem kiragadni őt, mert nem adom föl in-kognitómát, nem kínálok föl neki közelséget, biztonságot nyújtó kezemet, ehelyett titokzatosként viselkedem előtte. Talán még élvezem is, hogy meg kell küzdenie azért, hogy rám találjon, megérintsen, megsimogasson, pontosan abban az értelemben, ahogy Lévinas beszél a *simogatásról*: „az érzékszervi vagy verbális érintkezésben ott szunnyad a simogatás”.²⁸ Noha feszengek: nem szegi-e kedvét a bizonytalanságban tapogatózás, a reménytelen útkeresés, a folyamatos kompenzálás, ezért olykor bizonyos jeleket küldök felé, hogy fenntartsam benne az elhatározottságot. A zavart, a tájékozatlanságot, a hozzám vezető út folyamatos el- vagy összetévesztését egyedül csak a titkos rejtekhelyemen létező önmagamról hírt adás, az: „*Imhol vagyok, gyere!*” meghívása képes felszámolni. „De ennek a meghívásnak sürgetőnek kell lennie, nem közönyösnek. Soha nem kellene azt érteni alatta: szabadságodban áll nem eljönni, és ha nem jössz, annyi baj, nem számí.”²⁹

A mesenarratívában az elátkozott, elvarázsolt, közösségtől eltávolított lény részéről érkező el- vagy meghívás sohasem közönyös, mindig sürgető, s nem ismer szabadkozást, felelőtlenséget, könnyelmű ígéretést, kudarcot, mivel a hívásra érkező és szóban vagy tettben feleletet ígérő hős elhatározottságára, állhatatosságára és felelősségvállalására apellál. Mindkét félnek meg kell nyilvánulnia. Az álarc levetése és a valódi arc megmutatása a szerelmi diskurzus feltétele, ahogy Marion írja: „*a szerelem kikényszeríti az arc személyessé válását.*”³⁰ „– Hallgassál ide, szívem! Ne gondold te aztat, hogy galamb voltam én, nem vótam én galamb. Hanem majd meg fogod látni, hogy mi vótam én.” (Nagy–Vöö, 45.) A rejtekező arcom megvilágosodásában – a Lévinas-i értelemben vett „kitüntetésében” – a kijelentésem, sürgető hívásom szavahihetővé válik; az eltávolodottságot felszámolja a közeledés,³¹ a megnyílás, a beszéd, a kölcsönösség, a Marion-féle értelmezésben, amikor „kölcsönösen megajándékozzuk egymást az adományozottság rangjával”.³² „– Na, szívem, én harcoltam érte, te harcoltál értem. Mától kezdve te leszel az én kedves feleségem.” (Nagy–Vöö, 246.)

A nyugat-európai gondolkodásban a nem-látás és helytelen ítélkezés egyik alapvető oka maga a *sötétség*, melyet Plótinosz az „*eredendő rosszal*” azonosít, hi-

szén: „olyan kép ez, amely ősisége folytán nagyban hozzájárul a metafizikai gondolkodás fény-szimbolikájának megszilárdulásához”.³³

Ezt igazolja az egyik bibliai passzus is, mely szerint a nem-látás vagy homályosság létállapotában létezőket igyekszik Pál figyelmeztetni az *előre elhatározott* (predesztinált) titkosságára, egyedül Isten előtt és önmaga számára fenntartott értelmezhetőségére: a titok titokban maradására, a titok titokba visszazuhanására. Ez a figyelmeztetés egyben utalás arra, hogy – a görögök kedvelt szavával – az „egynapélők”, a Babits *Jónás könyvében* említett idő, a „teremtés idejének” ésszel fölfoghatósága hiányában³⁴ nem képesek kellően mérlegelni, belátni, megérteni az Úr örökös jelenvalólétre vonatkozó döntéseit. Nem képesek kellő megértéssel fogadni az időben és következményeiben számukra beláthatatlan istenítéleteket: Nem szeretném testvéreim, ha önmagatokat bölcsnek tartva nem vennétek tudomásul azt a titkot, hogy a megkeményedés Izráel csak egy részét érte”. (*Pál Rómabeliekhez írt levele*, 11:25)

Ebben a prófétai intésben (mely helytelenítés és fenyegetés is egyben) két hangsúlyos elem érhető tetten; az egyik: az „önmagatokat bölcsnek tartva” kifejezés pontosan arra utal, hogy az emberi bölcsesség (belátás, fölfogás) nem elegendő, nem elég „fényes”, nem eléggé bizonyos ahhoz, hogy önmagában, az isteni segítség, útmutatás, szellem nélkül képes volna az örökkévaló titkokat megérteni. A megértés csak ugródeszka a megértett dolog/feladat iránt vállalt kötelességszerű elköteleződéshez. Ez utóbbihoz szükséges kialakítani azt a képességet, melyről Ricoeur mint a valakinek bűnt tulajdoníthatóságról (*imputabilité*) beszél.³⁵ Vagyis az észhasználat birtokában és az erkölcsi tudat, a jogrend, az isteni törvények ismeretében az embernek olyan lényé kell válnia, aki képes cselekedeteiért vállalni a felelősséget és ennek okán számonkérhetővé, elszámoltathatóvá, más szóval büntethetővé válik: és ennek tudatában is van. Lévinas a hívó hangra „szemét lesütve” és alázatosan válaszoló Mózes gesztusában látta a „*teofánia dicsőségének*” megérthetlenségét, a titokzatossággal szemben az emberi ész bizonytalankodását és képtelenségét: magát a tamáskodást a bizonyosság előtt. Egyetlen kiválasztott mesehős sem képes elsőre és teljes mértékben megérteni azt a Másvalakitől (álomból, mesebetétből, versből) kapott útmutatást/tudást, mellyel megajándékozzák őt. A hős éppoly szemlesütve, majd a titkot kutató „vakmerőségét” követő kudarc után megsemmisülve áll a hozzá szóló, az őt megfeddő, számonkérő előtt, mint Mózes. Az idézett prófétai intésben a másik hangsúlyos elem, hogy az emberi elme képes az akár mindenkinek, vagy akár személyesen csak neki kimondott titkokat „*tudomásul venni*”, elfogadni, magáévá tenni, elsajátítani *anélkül*, hogy megbotránkozna; anélkül, hogy a külső akarattal kényszeríteni kellene az elfogadás és elsajátítás gesztusára, a csodálatra, mely Kierkegaard szerint „önmagunk boldog elvesztése”,³⁶ amikor is a szív és lélek megnyílik a kinyilatkoztatásra: ez a hit aktusa. A metafizikai hagyományban a titok őrzésének helye: *a szív*, Assmann továbbmegy: az „értelem székhelyének” nevezi.³⁷

A titok nem csak a látással, de a *hallással* is lényegi összefüggésben áll.³⁸ Bizonyos társaságok, szervezetek a világ szeme és füle elől rejtekezve tevékenykednek, tagjai „hangtalanul”, olykor csak jelekkel vagy hírvivők hozta levelek révén érintkeznek, és iparkodnak nem hagyni nyomot³⁹ maguk után. A „nyomtalanság”, mint látszólagos hiány, persze nem úr, inkább csak valamivel elfedett lét. Jakab

egyik meséjében: *Jánas a zárdában* [AaTh 931 (-756A -1725)+ 314]⁴⁰ a minden lehetséges bűnt elkövető, s igaz, akaratán kívül még az anyjával vérfertőzésbe is kerülő Jánasnak, egy erőszakos tette után fiúgyermeke születik, miután büntetés-képpen idejekorán meghal. Fia, aki mogyoróbokorban fogant – ezért a *Mogyorós Jánas* nevet kapta –, iskolába kerül, ahol egy „kakasnak”, a láthatatlan földalatti katonaság egyik tagjának a segítségével (egy csodálatos kukoricaszemet adományoz neki, mely elméjét élesíti), rendkívüli képességet mutat a tanulásban. Az egyik éjjel: „hallatta Jánaska minhogya a padlás alól valamilyen vékony kis hangot hallott vóna, hogy a kis kakaska szólalt vóna meg” (Nagy-Vöö, 705.) –, s a barátja elvitte magával az alvilágba, ahol megtekinthette a láthatatlan és hallhatatlan „katonaságot”. Ettől fogva Jánas elmaradozik a tanulásban, s amikor számon kérik rajta lustaságát, a tilalom és ígérete/fogadalma ellenére elárulja a tanítónak barátját, aki *visszaveszi* tőle adományát: „– Na, hallgass ide, te Mogyorós Jánas! Még egyszer visszaadam neked a kukoricát, de jól vigyázz, ne hidd el magadat, és amit láttál, mindefélit, az nem álam, mert valóság, és nem szabad neked aztat elmondani. Mert az, amiket te mindenfélét láttál, az nekünk huszonnyóc év alatt lett oda összeszedve, és összeszerkézttetve. Csak én tégedet azér vittelek el, mert nagyon okos gyerek vótál, jószívű, hűséges, és azér mutattam meg eztet, mert eztet, a mi titkunkat, nem akárki tudhatja, és nem akárki láthatja. Neked megmutattam, és hogya te münket el fogsz árulni, há úgy tudd meg, hogy többé az életbe nem fogunk találkozni, me én elmondtam a mi császárunknak, hogy te milyen »megbízható« gyerek vagy, s akkor engemet láncra, vasra fognak verni, megbilincselnek. Ha akarad tudni, hát nem vagyok én kakaska, hanem én is egy rendes katoná vagyok, mind amilyeneket te láttál ott lenn a virágoskertben, a parkban, ahol ketten jártunk.” (Nagy-Vöö, 712–713.)

Aztán, hogy másodsor is elárulja barátját és a titkos katonaságot, megint csak a hallása révén vesz tudomást büntette, árulása következményéről: „Letette Jánas a fült a padlóra, ott, ahol szokott lenni a lappancs, hát olyan szekírzörgéseket hallott a padlás alatt, nagy vonulásakat, jajgatásokat, meg sírásakat is, lánczörgéseket, mindenféle nagy zajt hallott, hogy a fülhártyája majd kihaladt.” (Nagy-Vöö, 714.)

A titok fenomenjének tehát mindkét általunk kijelölt vizsgálati köre az avatatlanok előtti *nem-látás* (tűnés, rejtezés, bűvés) és a *nem-ballás* filozófiai antropológiai értelmezéséhez, illetve egyszerre több érzékszervet (szem, fül, ujj/kéz, orr) mozgósító *percepció* kritikájához vezet el bennünket.⁴¹ Továbbmenve, magára a létezésre (a descartes-i *sum-ra*), a jelenvaló-lét létmódjára irányítja a figyelmünket, amiként ezt a kérdést Ricoeur is felveti, aki szerint a titok és a hazugság is „*a lét és a látszat dialektikájához vezet*” el bennünket.⁴² Kiváltképpen is egyértelmű ez, ha a titkot úgy értelmezzük, mint valakinek vagy valamely létezőnek a rejtettségben (ki nem mondottságban) lévő létét, mely láthatatlanságában (feltáratlanságban) és elmondhatatlanságában (lefordíthatatlanságában) elvárja, sőt egyenesen megköveteli az őt elszántan szemlélni vágyótól, hogy a látszatról, a nem-igaz megnyilvánulásról, a *valaminek/valamiként* látszódóról lerántsa a leplet, és a hamis referencia helyett megmutassa valódi létét, arcának eredeti/lényegi üzenetét. Ez pedig csakis az Én és a Te között megeremtendő *kölcsönösség viszonyában* állhat elő: a szeretetben, a felebarátságban, a testvériségben, a hitvestársasságban.

A titokkal szembeni viselkedés (a valaminek valamiként láttatása)

A visszaható igei alak: az *elrejtteni magát* és a *megmutatni magát* nagyon pontosan utal arra, hogy mindkét tevékenység feltételezi a szabad akarattal rendelkező személyt, aki egyfelől reflexív viszonyban áll a világgal, másfelől az általa kifejtett tevékenység (odafordulás, szolgálat stb.) révén folyamatos társas kapcsolatot tart fenn a Másikkal és/vagy másokkal. Bár az igei szemlélet azt mutatja, hogy elválik, eltávolodik, elszigetelődik egymástól a kétféle lét: a maszk mögé búvó lét és az adományozott létében megmutatkozó jelenvalólét. Ám a szétválás ellenére mégis szorosan összerendeződik a kétféle létmód az én- és öntételezésében (illetve a Másikkal kölcsönösségben), hiszen mindkét létmód mint *valaki számára* látható vagy láthatatlan lét adott, s ilyenén módon alakul a róla kialakuló tudat és ömagaságának (*ipséité*) tudata is.⁴³ Erre a róla kialakuló és az *ipszeitását* képező tudatra Jakabnál adekvát leírást találunk. *Brugó* meséjének királyfija „fehér galambként” tűnik föl, a neki rendeltre való rátalálása után elveszíti rendkívüli képességeit: „– Hát nem érvényes az már semmit. Akkor vót érvényes, mikor én adtam neked. Már nincsen annak [madártollnak] semmi hatása, nincsen annak semmi ereje. Mert csak addig vót az erő benne, amíg én neked átadtam és amíg az alatt a varázsszellem alatt vótam, hogy galambbá vótam vátatva. De már ennek az ereje is lejárt.” (Nagy–Vöő, 251.) Ugyanakkor a gonosz lélek kísértései alól felszabadítandó feleség, adott pillanatban maga is rendkívüli képességéről, illetve a gonosz szellem általi megérintettsége ellenére is a „jósággal” való kapcsolatáról tesz tanúbizonyságot: „– Na, hallgass ide, kedves férjem! Már két éccaka őrséget tetté: most következik a harmadik éccaka. Te menjél be máma a várasba, ide s meg ide, ebbe a zsidóüzletbe. [...] adak én neked egy papírt, amit odaadjál a zsidónak. És nézd meg, kérjél tőlle ruhákat, nézd ott a szöveteket meg, de egyikből se vásárajj. Mond meg a zsidónak, hogy abból a ruhából adjan neked, amelyik a pult alá van téve.” (Nagy–Vöő, 255.)

A Másik számára való láthatatlanság, mint valamiféle titokzatos elrejttség (elvarázsoltság), szándékos elrejtőzés a hozzám közeledő szemlélődése elől, megoldásra váró rejtélyként, kiváltképpen is nyelvi akadályként tűnik föl az ő számára. A láthatatlanban, a sötétségben való tapogatózás bizonytalansága, a rejtőzködő némasága vagy rejtjeles beszéde, sürgető feladatként hárul reá: arcát ki kell emelni a sötétségből, hogy a Lévinas-i értelemben beszélni tudjon. Jakab meseszövegében kiderül a sötétségből szabadulás titka: „– Úgyse fog itt híd lenni addig az ideig, amég a király maga háram éccaka meg nem fogja a feleségit őrizni, hogy el ne aludjék. Addig soha az életjin keresztül nem tud a tengerre többé átszállni, és nem tud a kastélyában meg az országában uralkodni.” (Nagy–Vöő, 253.)

A *Brugó* című mesében erre az óriások között a legfiatalabbik által kifecsegett titokra (ez a *fecsegetés* az elbizakodottság, a kanti „*gög*”, a derridai „*önhittség*”,⁴⁴ rendíthetetlenenség fenomenjét jeleníti meg), és a titokfejtés egyedül lehetséges módját elmondó diskurzusra hivatkozva mondja el a királyné: „– Na, kedves férjem! Vigyázzál, hogyha akarod, hogy együtt tudjunk élni, ne próbálj elaludni ezen az éccaka, mert rá fogsz fizetni a bótra.” (Nagy–Vöő, 254.)⁴⁵

A továbbiakban vegyük sorra a titokkal és a titokképzéssel szembeni viselkedési formákat, melyek a lehető legszorosabb viszonyban állnak a titok fenoménjével! Ezek közül elsőként a *tiltással* és a *kíváncsisággal* (a titkolni szándékolt lehetséges esemény, a látás/érzékelés elől elzárni óhajtott dolog elfedésére, másfelől ezek felfejtésére, kimondására, megértésére való szándékkal) kell számot vetnünk. A titok mibenlétéről (aminek interpretálása a nehéz feladat megoldásának a kulcsa és a hős/hősök létmódváltásának az előfeltétele) előszörre fogalma sincs a mesehősnek. Sem a tudás forrásától érkező tiltás (mely a reá leselkedő veszélyről, a csoda megérthetlenségéről, a feladatmegoldás közben kínálkozó eljárások korlátozásáról szól⁴⁶), sem az észhasználat mozgósításának és fókuszálásának módja nem ismeretes számára. A tudás/titokforrás részéről elhangzó tiltás külön-külön vagy egyszerre is érintheti a látást vagy a hallást,⁴⁷ pontosan azt a két érzékszervet, melyet a legkönnyebben lehet megtéveszteni, szirénéekkel rászedni. A tiltás hátterében meghúzódó „titok” és a benne fenyegető veszély feltárásának átadása, s a feladatmegoldás mások előli elhallgatása a mesehóst olyan többlettudáshoz juttatja, amelynek birtokában *képesé válik* egzisztenciája megváltoztatására, a Másik alteritásának és az ő-ség veszélyforrásának megszüntetésére: „– Te menj szépen, ne láss engemet! Úgy vedd tudomásul, hogy be fog vinni téged a férjed egy fekete városban. De jól figyelj te meg, amit mondanak én neked, és ne felejtkezzél meg te arról, amit mondtam. Fog adni neked férjed... , be fog zárni a fekete várba egy szobábo, fog adni neked a férjed enni három kősejket, de ne próbáld megenni, hanem add oda a macskának, hadd egye meg a macska, hogy hízzan tőlle! A többi aztán a te gondod lesz, majd meg fogod látni, hogy mi történik. Majd annak idején valaha még találkozunk, és én foglak téged tovább utasítani. Egyelőre menjél, hogy ne gondoljani valamit a férjed.” (Nagy-Vöő, 241.) – mondja a „fehér galamb” a Brugó által elrabolt lánynak, aki a gonosz kísértése alól kell felszabadítania, hogy megülhesse vele a lakodalmát.

Amikor azt mondjuk, hogy a mesehős (olykor valaki más) egy cselekedetet titokban végrehajt, akkor egészen pontosan csak azt állítjuk, hogy a rajta kívül állók számára létezik elrejtettségében az esemény és annak következménye. Arra nézvést viszont hallgatunk, hogy a titokforrás, aki a *tiltás*⁴⁸ révén elszigetelni óhajtott a hőst a titokzatostól, annak mégiscsak van apriori tudása a „titokban végrehajtott” (tehát elrejtett és azáltal hogy befejezett, egyben múlttá is avatott/mondott) történetről. Kiváló példát találunk erre Jakab István *A Tökváros* című meséjében.⁴⁹

A mesében⁵⁰ végső soron a hős hozza meg a határozatot a sors betöltését illetően, de ezt megelőzi a fenyegető veszélytől való tiltás és a tiltástól elmaradhatatlan *tanács* (mint a határozathozatal előtti mérlegelésre intés és a konfliktus megoldására irányuló bölcsesség), amely mindig másvalakitől (a tudás forrásától, a segítő lénytől) érkezik, függetlenül attól, hogy valóságosan is láthatóvá válik, avagy csak álomszerű lénynek tűnik.⁵¹ A tanács retorikai alakzata szinte mindig a szabadulás narratíváját adja a hős elé és elének; hogy az útmutatás elemei/részletei jobban megérthetők legyenek, az egymást követő tagmondatok egyértelműen elkülönülnek egymástól, még ha ismétlődik, vissza-vissza is tér bennük egy-két utasítás, amely az emlékezésbe vésést és a felidézést segítik: „– Na, hallgass ide, szívem! Megmosakodsz a forrásban, hamarább vizet iszal, megmosakodsz, megfordulsz a

forrástól jobb felé. Meglátsz ott egy nagy fát, öreg tölgyfát. Az öreg tölgyfának a tövibe találsz egy zöld diót, azt a zöld diót kétfelé nyitad, kapsz benne egy aranytörülközöt, a dióhéjba. A dióhéjat visszateszed az eredeti helyére, oda, ahonnan fölvetted. Azután aztán majd találkozunk, és tovább fogunk beszélni.” (Nagy-Vöő, 245.)

Ámde látnunk kell, hogy a hős a tiltás és a tanács megtartásáról vagy megszegéséről úgy dönt, hogy valójában nincs tudatában sem a titok mibenlétének, sem annak, hogy megfontolatlan vagy éppen a tanácsot megtartó cselekedete miként és mily mértékben befolyásolja, változtatja meg a jövőbeni sorsát. Döntéskényszerben van, annak ellenére is, hogy a helyes döntés képességének nincs a birtokában, a Másik, a tanácsadó szavára, szavahihetőségére bízza magát. Ez az élethelyzet az, amikor a mesében a hős a „keresztúthoz” érkezik, oda, ahol az előtte nyíló „kitaposatlan” utak közül választania kell. Joggal kérdezhetjük Derridával együtt: „De a ki nem taposott út nem a *döntés* feltétele-e egyúttal, vagy az *eseményé*, mely az út megnyitásából áll, az *áthaladásból*, tehát a *túlhaladásból*, az apória meghaladásából?”⁵²

A *tiltás*: ami egyben a titokképzés egy jól meghatározott nyelvi formája („volt már ilyen, hidd el nekem, s aki megszegte: pórul járt”), részben arra szolgál, hogy a hős beleütközzön egy olyan rejtjelezett feladványba, amely arra kényszeríti, hogy előzetesen megismerje saját egzisztenciakarakterét, felmérje személyes képességeit, feltárja azokat a cselekvési módokat és lételemélet-feltételeket, melyek a felelősségvállalásának és Másikhoz viszonyulásának felismerését segítik: s mindennek függvényében képes legyen *dönteni*. Részben pedig úgy funkcionál a tiltás mint a cselekményszövegben elrejtett csapda (az eszméletet delejező hívás a sötétségbe), melybe a hős annak ellenére is belesétál, hogy előzetesen valakitől hírt kapott a létezéséről; igaz a hírnök általi tiltásnarratívum olyan kódolt üzenet, melynek megfejtőkódját és saját létére vonatkozathatóságát is neki kellene megtalálnia: meg is találja, de többnyire – s ez a kódfejtés természetéhez tartozik – későn az első nekifutásra. A tiltás valójában a lehetetlenre figyelmeztetés, mégis felkínálja a „nehéz feladatra”, a „lehetetlen örületén áthaladásra” való lehetőséget a mesehősnek, aki a sors/Isten kegyeltje. „Oda menni, ahová menni lehetséges, ez nem volna elmozdulás vagy döntés, csak egy program felelőtlen lefuttatása. Az egyetlen lehetséges döntés az eldönthetetlen és a lehetetlen örületén át halad: oda menni, ahová (*wo, Ort, Wort*) menni lehetetlen.”⁵³

De bármikor is tűnjék föl a meseszöveg során egy tiltás, mint a hősnek címzett megszólítás és felhívás, a rá vonatkozó *felelet* mindig a tiltást megkérdőjelező kíváncsiság, az ellenkezés diszkurzív formájában érhető tetten: „mi volna, ha másképp cselekednék?”, „mi történik, ha a tanáccsal szemben éppen az ellenkezőjét tenném?”⁵⁴ A *kíváncsiság* fenoménjét Heidegger ekként írja le: „A szabaddá vált kíváncsiság azonban a látásról és nem a látott megértéséről gondoskodik, azaz a helyett, hogy a látotthoz viszonyuló létre tenne szert, *csak* néz. [...] nem a szemléltető időzés épülését keresi, hanem a nyugtalanságot és izgalmat, amelyet a mindig új, valamint az útjába kerülő váltokozása vált ki.”⁵⁵

A kíváncsiság tehát nem az újonnan látott dolog/létező türelmes, elfogulatlan szemlélésre és megértetté tételére irányul; a szemléltető a hozzá való viszonyulásában nem akarja mindenáron megismerni sem önmagát, sem a látása által tárgyiasított dolgot vagy Másikat, nem akarja a kritikája tárgyává tennie, mert nem óhajt

hosszasan elidőzni magával a megértéssel és a magyarázattal.⁵⁶ Elégge el nem íté-
hető módon beéri a felszínes látvánnyal, a pillanatnyi idővel (a Bachelard-i értel-
mezésben: az *idő* mint magányos pillanat nyilvánul meg, mint a magányosság tu-
data⁵⁷); és nem utolsó sorban megelégszik a gyökértelen létezéssel: a céltalan jö-
vés-menéssel. Heidegger ezért is adja meg a kíváncsiság fenomenjének három jel-
lemvonását ekként: „*nem-időzés*”, „*szétszóródás*” és „*seholsentartózkodás*”. A hei-
deggeri „kíváncsiságot”⁵⁸ bátran összehozhatjuk a kierkegaard-i vagy a bachelard-i
értelemben vett „*pillanattal*”,⁵⁹ ami tovább árnyalja a temporális értelemben vett
„*nem-időzést*”, a türelmesen és koncentráltan töprengés elvetését (a „*szétszóró-
dást*”), és a *csak* szempillantásra méltott jelenségen való mihamarabbi túllépés és
másutt felszínesen keresgélés aktusát, ami a meseszövegben a feladatmegoldás
elutasítását vagy a helytelen interpretáció miatti eltévesztését idézi elő. A *tévesztés*,
mint a helybenjárás, a „*seholsentartózkodás*” réme tűnik föl a hős számára, hiszen
csak átlépett egy határt, de mint kiderül, az átlépés nem előre, jóval inkább hátra-
lépés volt: ilyenkor gyakorta felmászik egy fa tetejére, önmagába húzódik, amíg a
helyes utat ki nem találja, vagy nem vezetik rá.

A kíváncsisággal együtt érdemes vizsgálni egy másik, vele szorosan összefüggő
viselkedésformát, mégpedig a *tamáskodást*.⁶⁰ A tamáskodó lény azt a Másikat, aki
a bizonyosság, a titok és a példázat jelentéstelítettségének és értelmének birtoká-
ban van, olyanként iparkodik feltüntetni önmaga és mások előtt, mintha a tanú-
ságtévő nem az volna, mint akinek mutatja magát, mint akinek mondja/hirdeti ma-
gát, hanem *mintha* másvalaki nevében beszélne, és nem ott volna, ahol van, ahol
lennie kellene, hanem a céltalanság vagy zavaros észlelés okán eltévelyedett, a
jótól és a közösségtől eltávolodott. Erre világít rá Derrida: „A tanúságtétel rendje
maga tanúskodik a csodásról, a hihetetlen hihetőről: arról, amit mindenképpen
hinni kell, akár hihető, akár nem.”⁶¹

A tamáskodó előbb kételkedik a kinyilatkoztatás, a prófécia, a felmutatott jelek
bizonyosságában, majd hogy a tanító szavai és jelei által felkínált interpretációval
szembeni hitetlenkedése miatti kritikát, feddést eloszlassa, kíváncsiságot mímelve
fordul a látása számára titokzatoshoz, és a szemét *belyettesítő* ujjával igyekszik leta-
pogatni, ami számára homályba vész. „Az evidenciát követelő Tamást a feltámadt
Jézus arra inti, hogy Boldogok, *akik nem látnak és hisznek*.” (kiemelés: BP)⁶²

E kinyilatkoztatás szinte rendre előfordul azokban a mesékben, amikor a hős
álmában vagy „*vakként*” megpihenve egy erdei fa tövében, sorsmadarak diskurzu-
sát (jövendőmondását, ítéletét) hallja, és az általuk elmondottat, mint „használati
utasítást” foganatosítja tetteiben. A hős a „*hihetetlennel*”, a hihetetlennek tűnő ta-
náccsal szemben befogadó magatartást vesz föl, mivel Derrida szerint: „A tanúsá-
gtétel rendje maga tanúskodik a csodásról, a hihetetlen hihetőről: arról, amit min-
denképpen *hinni kell*, akár hihető, akár nem.”⁶³ A hőssel ellentétben, testvére vagy
testvérei nem igyekeznek az elébük álló öregasszony vagy öregember szavát
meghallani, segélykérélmét felszólításként érteni, ígéretét elhinni, épp ellenkező-
leg, gyanús ellenségként vagy bosszantó hazugságokat mondó lényként kezelik.
Látunk kell, hogy amit Jézus és a mesebeli sorsmadarak is a tamáskodók figyel-
mébe akarnak vonni, az nem más, minthogy: „a bűn az akaratban van és nem a tu-
dásban”,⁶⁴ vagyis a hinni-nem-akarásban, ami korlátozza, kirekeszti az ész működését.

A tamáskodás, a hitetlenkedés, a hit-visszautasítás aktusán is túlmutat az *árulás* fenomenéje; az, aki egy konkrét élethelyzetben a Másiknak adott szavát, fogadalmát, esküjét megszegi, aki a törvény és benne foglalt erényfogalom ellen tudatosan vétkezik: az *áruló*. Tetteivel nemcsak önmagát zárja ki a közösségből, de egy időre lehetetlenné is teszi a jóság és más erények érvényesülését a közösségben. Az *árulás* fenomenéjét vizsgálva írja Macintyre, hogy: „Arra is szükség lenne azonban, hogy bizonyos cselekedeteket olyan mértékű károkozásként határozzanak meg, amelyek oly módon rombolják le a közösségi kötelekeket, hogy bizonyos vonatkozásban és legalábbis bizonyos ideig lehetetlenné válik a jó megvalósítása vagy elérése. Az ilyen vétkekre jellegzetesen az ártatlan életek kioltása, a lopás, az esküszegés és az *árulás* lenne a példa.”⁶⁵

Ha és amikor Kierkegaard azt mondja, hogy a „bűn az tudatlanság”, az *árulás* kapcsán alapjaiban kell módosítanunk a kijelentésen, mivelhogy aki árt, ártani akar a Másiknak, az pontosan tudatában van az elkövetett bűne/vétke súlyosságának és a közösségre háruló kártékonyságának.⁶⁶ Róla nem mondható el, hogy nem ismeri a törvénybe foglalt jót, erényest. Épp ellenkezőleg, a közösségben elfogadott erényfogalom ismerete (tudása, követése) teszi lehetővé számára, hogy az erénnyel ellentétes magatartásnak, a szándékos ártani akarásnak, a gonosz szolgálatainak a híve legyen.⁶⁷ Csak az képes ártani, aki képes fölfogni az erényfogalom körébe tartozó erények, viselkedésformák jelentőségét és következményeit. Az *ért* és *árt* fogalmi párhuzam pontosan rávilágít arra, hogy az ember használni képes az ítélőképességét, képes megérteni, ésszel fölfogni, hogy mely cselekedete van másvalaki, a közösség számára ártalmas hatással, ezért eldönti, hogy tetteivel (vagy az elmulasztott tetteivel) a jót vagy a gonoszt szolgálja. Nem véletlen, hogy a magyar közmondás: „*vallj színt!*” rendre előfordul a mesében, a hős és ellenfele párviadal idején a teremtés két színe: a piros és a kék láng között választva mutatja meg egzisztenciakarakterét.

Némileg más az *árulás* megítélése abban az esetben, amikor a segítő lény „elárulja” a hősnak a titkot. Tagadhatatlan tény, hogy ebben az esetben is *árulás* történik, mégpedig valamely „titkos társaság” közösen birtokolt tudásának és ebből a kohéziót és identitást biztosító tudásból másokat akarattal kizáró szándékának a megsértéséről beszélhetünk. Csakhogy ekkor nem a közösség, a közösségi kötelek, a törvényben rögzített erényfogalom ellen történik a titoksértés, épp ellenkezőleg: a hős és rajta keresztül a közösség javára, az érdekeit szem előtt tartva szolgál az „*árulás*”, mint a jó diadalra juttatásának, a jóra válás megteremtésének a lehetősége. A mesenarratívában elhangzó „*elárulom neked a titkot*” fordulat, egyfelől rávilágít a tudásforrás karakterére és szándékára,⁶⁸ másfelől döntő fordulatot hoz a meseszövevényben, az *árulás* mint két jelenlévő között zajló diskurzus, mint az élethelyzet megértő magatartásra ösztönzés, a tévesztést, a helybenjárást kilendíti holtpontról, segít a tanács realizálásában.

A kíváncsiság fenomenéje kapcsán a titokkal és titokzatossággal szembeni magatartás egy következő formáját: a *türelem*⁶⁹ és *türelmetlenség* páros fenomenéjét is górcső alá kell vennünk. A magamat feltárás együtt jár egy a másikkal adott szó betartásával, illetve a Másik „megtartom” ígéretének fogadásával/elvárásával,⁷⁰ még akkor is, ha nem tudom (nem tudja a mesehős), hogy amit egykönnyen ígérek, az

tudtomon kívül is hamarosan létezővé válhat, és a rajtam később számon kért ígéret sorsom alapvető megváltozásához vezet. A mesehősnek szorult helyzetében *azonnal* elő kell teremtenie valamit, *azonnal* végre kell hajtania egy cselekedetet, s az őt megkísértő lénynek habozás nélkül, a türelmes megfontolás híján ígéretet tesz, vagyis kiszolgáltatja magát egy külső, erőszakos és ártó lénynek, csábító beszélyének, s e tetteivel, illetve tragikus következményével (elveszíti gyermekét, eladja az ördögnek a lányát) csak később, utólagosan szembesül. Máskor a titok feltárása iránti türelmetlenségben egy mesehősre rátör az elapaszthatatlan kíváncsiság, amelyet csak fokoz a háttérben munkálkodó önzőség és birtoklásvágy, azt sem bánja, hogy kíváncsisága és türelmetlensége akár a titok tudójának (férjének) a vesztét is okozhatja.⁷¹

A „vak” jövendölés és ígéret

Eljött az idő, hogy feltegyük a kérdést: voltaképpen kit (és mit) *véd* és kinek (és minek) *árt* a titok léte? A titok fenomenjében implicit módon benne rejtezik a *védelem* és az *ártani akarás*, miként az *ígéret* és *ajándékozás* fenomenje is.

A hősnek a titokból és a titokzatosból fakadó veszéllyel szembeni védelméről mindig a tudás forrása gondoskodik, mivel a fátyollal fedett, az idegenként, illetve félelmetesként mutatkozó titokzatos eleve ártalmas, olykor életveszélyesen fenyegető az őt felfedni, a rejtelseibe behatolni szándékozó számára. Az a nyelv, az a diskurzus, amin a titokkal/titokzatosokkal szembeni kötelező viselkedést előírja a „tudó” a pártfogoltja számára, önmagában is „varázsszerszámként” működik.⁷² Ricoeur jegyzi meg a homéroszi tragikus hősök kapcsán, hogy sohasem szűnnek meg tetteikről beszélni, s Austinra hivatkozva állítja, hogy a beszéd nem más, mint *a dolgok létrehozása szavak által*.⁷³ Ám a titokzatos (a mögötte rejtő ártó erővel) való küzdelem során bárhányszor is vét a hős a nyelvi jelrendszer és a diskurzusban meghatározott grammatikai szabályok ellen, bukásra van ítélve: enged a nyelv/szírénének csábításának. A mesehős bukásának, egészen pontosan saját érzelmei és vágyai áldozatul esésének két lehetősége van MacIntyre értelmezésében: (1) ha képtelen rendezni érzelmeit és vágyait, (2) s a mi szempontunkból ez a fontosabb, ha nem rendelkezik azzal a képességgel, melynek segítségével ellenőrzése alatt tarthatja azokat a vágyait, amelyek nem arra irányulnak, ami az adott helyzetben a javát szolgálná.⁷⁴ Viszont, amint ragaszkodik az eredetileg előírt szabályokhoz, betartja a nyelv rendjét, ártalmatlanítja mind a titok rontó/ártó hatását, mind a titok fenntartásában résztvevő lények „varázsszavának” rendkívüli erejét: a csábító nyelv, a *szírénének* hatástalanná, még pontosabban hallhatatlanná válik.

A titok fenomenjét a halandó és bűnös ember értelme elől elrejtett, Isten „titkos bölcsességével” (Pál 1. Kor. 2:7), illetve a mesehős sorsát valamilyen módon érintő *jövendöléssel* (előrelátással, előbbre vétellel, mérlegeléssel, projekcióval) és *ígérettel* hozhatjuk lényegi kapcsolatba. Ám Lévinas felhívja a figyelmünket egy paradoxonra: „A jóslatok kétszínűsége: éppen azokban a szavakban lakozik a legnagyobb különtség, amelyek a bölcsesség letéteményesei.”⁷⁵

A jóslat, a jövendölés mint titokzatos és rövidre szabott beszéd, mely a hallgatósága számára már csak beláthatatlansága és értelmezhetetlensége okán is „kü-

löncségeként” tűnik föl, a mesehőstől az idegenség, a másság, a Másik mássága, a profetikus intés, a jelenés és előtűnés észlelése során az inkluzív ész működését várja el. Emellett a közösségi tapasztalat és bölcsesség előtti alázat, a közösség elváráshorizontjának és a közösséget összetartó erényeknek való megfelelést követeli meg. Ezenközben – akárcsak a tiltás maga – a jóslás/jövendölés „homályosságával” szándékosan *kizárni igyekszik* a megértéséből mindenki mást, aki nem a mesehős (a közösség) javára, hanem épp ellenkezőleg: a kárára, a vesztere munkálkodna, mivelhogy az ilyesfajta károkozás, amely a törvényszegéshez vezet, MacIntyre szerint a közösség kötelekeinek lazulását eredményezi.⁷⁶ A kizárás egyik módja az avatatlanok előtti *hallgatni tudás*. (Az egyik afrikai mesekutató írja: életünk során megtanulunk helyesen/jól beszélni, de mindenekelőtt hallgatni is, miként egy joruba közmondás tartja: *a száj nem mondja ki mindazt, amit a szem meglát.*⁷⁷) A kizárás másik módja az, amiről Frank Kermode a titokzatos eredetéről írott kötetében⁷⁸ beszél, hogy tudniillik a jézusi kerügmaticus nyelven elhangzó bizonyos kijelentések és kinyilatkoztatások, próféciák és parancsolatok, tiltások és ígéretetek szándékosan „*titokzatosak*”, éppen azért, hogy csak és kizárólagosan a „beavatottak” előtt táruljon föl az értelmük. Erre utal Ricœur a maga Kermode-interpretációjában: „Frank Kermode felveti azt a gondolatot, hogy bizonyos elbeszélések célja éppenséggel nem a dolgok megvilágítása, hanem elhomályosítása és álcázása.”⁷⁹

A mesében az előre nem látható titokzatos események, a meseszövegben váratlanul felbukkanó titokzatosra utaló diskurzusok (a tiltást övező jövendölések, a jövendöléseket erősítő tanácsok) gyakorta előfordulnak, mivel a tradicionális/szakrális mesemondó gondolat- és képzeletvilágát mélységesen áthatja egyfelől az ősi/archaikus hiedelemvilág, másfelől a keresztény vallás szellemisége és erkölcsisége. Az ehhez a közösségi szellemhez és erkölcsi normarendhez tartozás feltételezi az adott korban hatályos és/vagy szokásos törvények, az erények és vétkek, a jó és a rossz meglétét és nem utolsó sorban mindenki által való ismeretét.⁸⁰ Aki betartja a közösség által meghatározott törvényeket: az abban érvényes erényfogalomnak megfelelően cselekszik (illetve a kizökkentségen túllépve visszatér e normákhoz), kiérdemli a jövendölésben sejtetett ígéret/adomány birtoklását: királlyá, a törvény legfőbb urává válik a mesében.

Lássunk egy példát a törvény (az adott szó) megtartásával szembeni bizonytalankodásra! Jakab *Brugó* című meséjében a feleség többször is téved, férje tiltása ellenére gyűrűket (karika- és pecsétgyűrűt mint az elköteleződés szimbolikus tárgyait) vesz az idegen „kalmártól”, majd képtelen lévén a férjét ébren tartani (vele együtt, közös sorsukért virrasztani), a gonosz lélek fogságába kerül újfent. Emlékezzünk Arisztotelész napjainkig érvényes megállapítására: „az emberek jellemük szerint lesznek olyanok, milyenek, de tetteik szerint lesznek szerencsések vagy ellenkezőleg.”⁸¹

A meseszövegben azt látjuk, hogy a feleség hol tudatában van az ártatlanság melletti kitarás erényén alapuló erkölcsös létnek;⁸² hol enged a csábítás kísértésének (mivel magával ragadja a „gonosz szellem”, további erőfeszítésre és áldozathozatalra kényszerítve a férjét); hol pedig titokzatos módon érintkezik a „megszabadítóval”: *levelet ír a zsidó szabónak*, melynek tartalma ismeretlen, „álcázott”, titokzatos mind a hős, mind az olvasó előtt. A feleség „gonosz szellemtől” való meg-

szállottságának és a „jóságra ítéltség” révén a bűnös lét jóvátételére (kompenzálására) törekvésének szembeállítására, emellett a férj egzisztenciájának és képességeinek folyamatos változtatása: a Kermode által felvetett elbeszélői szándékra, az *elhomályosításra* és *álcázásra* hajaz. „Mikor megszabadította a feleségit a gonoszságtól, hát már nem kellett a király tovább járjon, tovább menjen. Így tudta megmenteni a feleségit.” (i. m., 256.)

Az ígéret és adományozás kedvezményezettje a mesében mindig szembetalálja magát egy (vagy több) olyan létezővel, aki a „titokzatos” képességével szembeni gyanújának, kételkedésének ad hangot, s az isteni adományozás, ígéret/kinyilatkoztatás bizonyosságát, az ésszel meg-nem-értett üzenet birtokolhatatlanságát igyekszik kikezdeni, megkérdőjelezni, másként szólva *megbotránkozik* rajta, a fogalom kierkegaard-i interpretációjában: „Mert hát mi a megbotránkozás? A megbotránkozás *boldogtalan csodálat*. Ezért az irigységgel rokon, ez az irigység azonban az ember ellen fordul, pontosabban önmaga ellen fordul.” (kiemelés: BP)⁸³

A „boldogtalan csodálat”, más megvilágításban: valaki „rendkívüli képességének”, vagy „adományának”, „adott létének” irigységgel való szemlélése, mely még testvérek esetében is túlcsoordul a szereteten, az egy akolba tartozás tudatán, s az irigység az elviselhetetlenségig fajul, végül a gyilkos ösztönbe csap át: ennek tipikus esete a *Bab/Borsszem Jankó*-típusú mesékben érhető tetten.⁸⁴ Amikor a két fiúvér irigykedik a késve született (az *eltűnésük* után csodás körülmények között született) öccsükre, aki előbb „jeleket” mutat nekik testvér léte igazolására (anyatejjel készített lepény), majd „rettenetes ereje” révén megszabadítja a húgukat és őket is az alvilágból, ők, hogy a kudarcukat és ségényüket leplezzék: összebeszélnek és „magára hagyják” a szabadítójukat.⁸⁵ Starobinski erről a jeladásról és önmegmutatásról írja: „az én csak akkor létezik a maga teljességében, ha megmutatkozik. És ha szüntelenül tanúnak hívja a világot, azért teszi, mert csakis akkor ébred önnön létének tökéletes tudatára, ha tanú előtt jelenik, illetve mutatkozik meg.”⁸⁶

Bab/Borsszem Jankó, mint hős, nem elrejtettségben, nem önmagába húzódasásban, nem elkülönültségében akar létezni (ugyanis nem ez a küldetése, elhivatottsága), hanem feltártságában, a Másikhoz (testvéreihez) való reszponzív etikán alapuló viszonyában: ezért hívja őket tanúként minden tettehez, melyek közös sorsukat érintik.⁸⁷ A mesemenet elején feltűnő, hogy a két fiútestvér leginkább úgy jellemezhető, mint saját képességeik ismeretének híján elbizakodott és megfontolatlanul ígéretgőz alak, mindkettő azt hiszi: *készen áll* arra, hogy sikeresen megvívjon a sárkánnyal, *képes* a ki- és megváltást megtenni. Velük ellentétben a kisebbik fiú, Babszem pedig valóban felkészült és eltökélt a feladatra (ezt kapta adományként), ezért⁸⁸ nem is lehet más lefolyású a bonyodalom, minthogy a jellemgyenge testvérek irigységéből, gyűlöletből megszegik a „ne ölj!” parancsát, és egyenesen gyilkossá válnak. Az persze további vizsgálódást igényelne, hogy Babszem Jankó vajon előre látta-e, vagy valakitől (valaki más prófécijából) tudta meg jövőendő sorsát, hogy tudniillik, miután megmenti testvéreit az „alvilágból” (a lányt a sárkány fogságából, a fiúkat egyenest a halálból), a fiúk irigységéből az életére törnek. Feltételezhetjük, hogy a mesemondó Jakab számára a korábbi történet (mintegy *præegzisztens* történet) forrásaként és „kezdeti” változataként a bibliai József-történet áll rendelkezésre.

A titok, kiváltképpen is az *Erős János*-típusú és a *Bab/Borsószem Jankó*-típusú mesékben, az adományozott lét: a „rendkívüli erővel” megajándékozottság, egyfelől a hős „hasznos” felnőtté válását, másfelől a sikeres családgyesítést szolgálja: vagyis a titok feltárása a hőst magát védi, s hozzásegíti a jövődőlésben jelzett ígéret realizálásához. Az a kérdés, hogy kitől és honnan kapta a hős „rendkívüli erejét”, előszörre nem is magát a hőst izgatja, hanem a környezetében élőket, majd amikor elérkezik a konkrét feladatmegoldás ideje, s szembe kell néznie a feladattal, neki (és persze a hallgatóságnak is) el kell töprengenie azon: „ki vagy mi adja az adományt, kinek az adományai vagyunk, ki az, akinek köszönhetően megértem önmagam adományozottságát és zárt szubjektumból adománnyá, adományozottá, megszólítottá és önátadóvá válhatok?”⁸⁹

JEGYZETEK

1. Derrida, Jacques – Ernst, Wolfgang: *Az archívum kínzó vágya/Archívumok morajlása* (ford. Beczki Péter, Lénárt Tamás), Kijarat, Bp., 2008. 91.

2. Erre utal, hogy a „titokban tart” szóösszetétel „esetleg” összefüggésben van az etimológiai szótárban jelezett „tulajdon” és „tolvaj” kifejezésekkel (*Etimológiai szótár, magyar szavak és toldalékok eredete*, Tinta Kiadó, Bp., 2006. 849.), illetéknéppen a tulajdon, a „jav” rejtekezik, a titokban tartásával oltalmazza magát a gazdája a tőle azt elorozni, ellopni, eltulajdonítani vágyókkal szemben. A titkot kifürkésző maga a leskelődő, kinek a „leskelődése” nem más Starobinski szerint, mint a „szem birtokló vágya.” Starobinski, Jean: *Poppea fátyla. Válogatott irodalmi tanulmányok* (ford. Ádám Anikó et al.), Kijarat, Bp., 2007. 39.

3. Uo. 33.

4. Merleau-Ponty, Maurice: *A látható és láthatatlan* (ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond), L'Harmattan, Bp., 2007. 79.

5. Uo. 49. Ugyanerről Marion ekként ír: „A tárgy a maga bizonyosságát és igazoltságát csakis az őt igazoló és megismerő egónak köszönheti.” Marion, Jean-Luc: *Az erotikus fenomén. Hat meditáció* (ford. Szabó Zsigmond), L'Harmattan, Bp., 2012. 25. Ez a Marion-féle „ego”, amiről korábban Buber ekként beszél: „Az ego nem részesül semmi valóságban, és nem is nyer semmi valóságot. Elvágja magát a Másiktól, és igyekszik birtokba venni belőle annyit, amennyit csak képes, tapasztalás és használás által.” Buber, Martin: *Én és Te* (ford. Bíró Dániel), Európa, Bp., 1991. 79.

6. Lévinas, Emmanuel: „Az Érosz fenomenológiája”, In: Uő.: *Teljesség és Végtelen* (ford. Tarnay László), Jelenkor, Pécs, 1999. 221.

7. „A megismerés alapja az előtűnés, a fenomén, amely a létezők létében bontakozik ki úgy, hogy a dolgokat egymás mellé helyezi a fényben, és elrendezi a rendet. E világlásban, elkerülhetetlen egyidejűségüknél fogva, a dolgok már a legtíkosabb rejtkehelyükön jelenvalóvá válnak, mintha a lét olyan szembevetődési lenne, amikor a szem bekötöttsége önmagában nem akadályozza a jelenlét mindenfelől érkező csalogatását.” Lévinas, Emmanuel: „Talány és fenomén”, In: *Nyelv és közelség* (ford. Tarnay László), Jelenkor, Pécs, 1997. 90–91.

8. Uo. 93.

9. Máskor a Moirákról, vagy egy, esetleg három sorsmadárról beszélnek a mesemondók.

10. Jung szerint a titok fenomenjét ugyanis csak azon mesehősöknek tárja föl, akik rászolgáltak birtoklására. Jung, Carl Gustav: „A szellem jelensége a mesében”, In: Uő.: *Az archetipusok és a kollektív tudattalan* (ford. Túróczi Attila), Scolar Kiadó, Bp., 2011. 201–247.

11. Buber: i. m. 124.

12. Marion: i. m. 246.

13. Ez a rend „az, aminek a színe előtt élünk, az, amiben élünk, az, amibe és amitől élünk, a titok: az maradt, ami volt. Jelenvalóvá lett a számunkra, és jelenlétével hírül adta magát nekünk, mint üdvösség; 'megismertük', de nincsen ismeretünk róla, mely elvenne titokzatosságából – titokzatosságát nyíhítené.” Buber: i. m. 136.

14. Jakab meséjében a „gonosz lélek” hol konkrétan megneveztetik: „De hát ki vót ez a zsíras bundás, mint Brugó maga! [ő] Mert ez vót az ördögöknek a főnöke.” (Nagy Olga-Vőő Gabriella: *Havasok me-*

semondója, *Jakab István meséi*, Akadémiai, Bp., 2002. 240–241.); hol sárkány, „De hát nem kalmár vót ez, mert ez egyszerű egyfejű sárkány vót.” (Uo. 246.), máskor pedig óriás alakjában tűnik elő. (Uo. 253.)

15. Marion, Jean-Luc: *Étant donné*, Éd. Quadrige/PUF, Paris, 2005. 102.

16. A gonosz lélek számos alakban kísérti meg a fiatal párt, végül a „zsidó szabó” leleplezi lényegét: „Mert akkor [tizenkét órákor] fog épp elvonulni a gonosz lélek a feleségeddel éppen a te kalibád előtt”. (Nagy-Vöő, 256.)

17. Buber: i. m. 85.

18. „A gyermek még a táltos ló” című mesében rendkívüli módon Tündér Ilona átveszi a gonosz anya típusú mesékben a gyilkos anya szerepét, s hogy hűtlenségét leplezze, meg akarja ölni férjét. In: Penavín Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. Szerk.: Ortutay Gyula. XVI. Akadémiai, Bp., 1971. 169–188.

19. Derrida, Jacques: *A másik egynyelvűsége* (ford. Boros János et al.), Jelenkor, Pécs, 1997. 50.

20. „Éppen az ember akarta nyújtani a kezét, hogy elbúcsúzzan a zsíras bundás embertől [...] sehol se volt a szekerem, mintha a föld nyelte volna el”. (Nagy-Vöő, 239.) E kijelentés még háromszor hangzik el a mesében. „Egy egész esztendőbe telt, amég az egész országot összenyargalta, a szárazfődet, de a léánynak híre helyit, még meleg nyomát se találta.” (Nagy-Vöő, 244.); „Estére megérkezett a király a vadászatról, de már híre-hamva se vót a feleséginek.” (Nagy-Vöő, 246.)

21. Derrida: i. m. 50.

22. Merleau-Ponty: i. m. 74.

23. Derrida: *Esszé a névről* (ford. Boros János et al.), Jelenkor, Pécs, 1995. 40.

24. „A fény a sötétség elűzésével éri el, hogy a dolog előtűnjön, kiüresíti a teret.” Lévinas: *Teljesség*, i. m. 157.

25. Merleau-Ponty: i. m. 73. Derrida az egy kézzel írás folyamatát hasonlítja a vak ember mozdulatához. Derrida: *A másik egynyelvűsége*, i. m. 110.

26. Blanchot, Maurice: *Az irodalmi tér* (ford. Horváth Györgyi et al.), Kijárat kiadó, Bp., 2005. 18.

27. „Dans les cinq premiers versets de l'Évangile platonicien de saint Jean, la parole est explicitement associée à la lumière «qui luit dans les ténèbres», mais l'isomorphisme de la parole et de la lumière est bien plus primitif et universel que le platonisme johannique. Constamment les textes upanishadiques associent la lumière, quelquefois le feu, et la parole [...]. Jung montre que l'étymologie indo-européenne de «ce qui luit» est la même que celle du terme signifiant «parler», cette similitude se retrouverait en égyptien.” In: Durand, Gilbert: *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, Éd. Dunod, Paris, 1992. 173.

28. Lévinas: „Nyelv és közelség”, In: Uő.: i. m. 132.

29. Derrida: *Esszé a névről*, i. m. 23.

30. Marion: *Az erotikus fenomén*, i. m. 223.

31. „Közeledni annyi, mint megérinteni a közelállót a megismerés során bizonyos távolságból felfogott adottságokon túl; vagyis annyi, mint a Másik felé közeledni.” Lévinas: „Nyelv és közelség”, i. m. 132.

32. Marion: i. m. 168–169.

33. Tengelyi László: *A bűn mint sorsesemény*, Atlantisz, Bp., 1992. 157.

34. Babits Mihály: *Jónás könyve*. „[S] negyven nap, negyven év, vagy ezer-annyi / az én szájamban ugyanazt jelenti.”

35. „Il revient à une phénoménologie de l'homme capable d'isoler la capacité qui trouve son expression la plus appropriée dans l'imputabilité”. Ricoeur, Paul: *Parcours de la reconnaissance*, Trois études, Éd. Gallimard, Paris, 2004. 171.

36. Kierkegaard, Soren: *A halálos betegség* (ford. Rác Péter), Göncöl, Bp., 1993. 101.

37. „A szív az egyiptomi antropológiában az értelem székhelye, következésképpen a megértéshez és a megértetéshez kapcsolódik; ez elsősorban a nyelvben, az egymás meghallgatása és az egymással folytatott beszélgetés révén zajlik.” Assmann, Jan: *Uralom és üdvösség* (ford. Hidas Zoltán), Atlantisz, Bp., 2008. 165. Starobinski szerint „Nem az ember szívében, hanem a kezei között torzul el minden”. Starobinski: i. m. 102.

38. Jakab meséje „A gondolatlan király” [AaTh –708 (–510) ~590] példája; amikor a királylányt szabadító hőst megölik, három kutyája: Világlátó, Világhalló s Fődneheze találja meg a holttestét, de a fel-támasztásának a titkát egy kis madár éneklé ki: „– Hiába sírtak tük, három kutyák, a gazdátokér, mert aztat többet soha föl nem támasszátok mind addig az ideig, amég egy olyan madarat nem kaptak, nem fogtak meg, mind amilyen én vagyok, mert a jobb fülemben élő-haló fű, bal fülemben élő-haló víz van. [...] Mingyár mondják a Fődnehezinek, hogy né, mit mond ez a madár. Előveszi az öreg a szemüvegét,

fölteszi a szemire, és nézeget szerteszéjjel, és azt mondja a madárkának: – Valamilyen hangot hallok, látni nem látok, érteni nem érem, de hallom, hogy valamilyen beszédféle van itt. Hát légy szíves, ereszkedjél lejjeb, hogy nézzem meg, hogy ki vagy és mi vagy, adjál segítséget nekünk, hogy a gazdáinkat meg tudjuk menteni, föl tudjuk még egyszer támasztani. [...] Asz mondja a madár, hogy: – Odaszállnék, de hát félek, hogy te megfogsz engemet! / De a medve egyáltalán nem akarta érteni, hogy mit beszél a kicsi madár.” (Nagy-Vöő, 283.)

39. Az 1527-ben írott *Exemplum mirabile* tanúsága szerint a magyar nyom szóra igen változatos jelentéseket találunk: „Mikoron jutottak volna meg az ösvényre, holott egymást találták vala, megállának, mert tovább nem hagyá *nyomotni* az vendég, bulcsút akara tőle venni”. *Középkori magyar írások* (a kötetet összeállította: Mezey László), Magvető, Bp., 1957. 189.; „íme nagy készüllettel és sok számtalan magával eleibe nyomoték (megjelent) az ő édes lelkének kívánsága”, i. m. 193. „Mikoron azért tétova járna gyalog, mint olyan úr, – bársonyba, bíborba öltöztetett – mint ki azon napon *nyomatott* ki ő mennyegzői házából, senki ismerője eleibe nem tér, nagyon kezdte rajta bosszankodni. *Belnyomotván* úrfiúi várába, hát mind más módon vagyon szabván, hogy nem hagyta volna.” i. m. 198.

40. Nagy-Vöő: 691–731.

41. Merleau-Ponty azt írja: „Testem olyan látókészülék, a látás sokféleségének olyan leülepedett tudása, mely lehetővé teszi a nézőpontváltást és biztosít arról, hogy ugyanazt a dolgot látom most közletről, melyet az imént messziről láttam. Testem észlelési élete az, amely fenntartja és biztosítja az észlelés kifejezhetőségét, pontosíthatóságát.” Merleau-Ponty: i. m. 51.

42. Ricœur, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok* (ford. Angyalosi Gergely et al.), Osiris, Bp., 1999. 297. Emellett Merleau-Ponty: i. m. 105.

43. Marion: „La traduction”, In: Uő.: *Étant doné*, i. m. 97–102.

44. Derrida: i. m. 29. A fiatal óriás önhittsége részben a többiek biztosította erő és tudásfölényben, részben abban a hitben gyökerezik, hogy azt hiszi: tud mindent, sérthetetlen mindentudása, kikezdehetetlen és felfejthetetlen beszéde.

45. A feleség intésének az értelme: „*rá fogsz fizetni a bőtra*”, szintén az önhittség veszélyeire figyelemztetésben érhető tetten, az intés a múltra és a jövőre egyaránt utal, ekként a tapasztalatot és a lehetséges (mint eladdig nem tapasztalt) elgondolását is érinti.

46. „– Na, hallgassál ide, te léány! Bé van szereve az élelmed, hívd össze ezeket a mestereket, és készítsél nekijek egy-egy ételt, enniavalót. De úgy készítsd azt, hogy legyen ám téve beléje az, amire szükségük van nekijek, hogy többet ezek ne beszéjjenek sokat, amég a földnek a kereksege fennáll. Mindjárt kapcsolt a léány az alkalman, megértette, mind meg kell ezeket a mestereket étetni, meg kell mérgezni, hogy annak idején, mikor hazakerül Brugó, ne tudják elárulni őt, hogy mit mívelt ő, s hova, merre lett el.” (Nagy-Vöő, 243.)

47. „– Nézz ide, ídes gazdám! Most mik megindulunk az útan menni előre. De jól vedd figyelembe, akármit fogsz látni az útan, akármit találsz, te az én számat meg ne húzd a kantárral. Mert hogyha fogod húzni az én számat a kantárral, azt is vedd tudomásul, hogy rossz fog lenni a vége.” (*A tízenkét testvér*, Nagy-Vöő, 429.) „Na, de nem messze szaladatt a tótól, észrevették a tündérek, hogy valaki viszi a ruhájukat, olyan szépen kérték a legént szép szavakkal, hízelegtek nekije, hogy csak egy pillanatra álljan meg és nézzen vissza, mert nem fogja megbánni, ha megfordul és visszanéz. De a legény még csak szaladatt, de hát ezek olyan szépen kérték s kérelték, már nem mertek a tündérek a tóból se kimenni, mert csak dresszbe vótak, de ahogy látták, hogy a legén van att, kiálltak mind a hárman, kimentek a tóból a tó partjára, és úgy kérelték sírva a legényt, hogy csak egy pillanatra nézzen vissza a legény, hogy bár nézzék meg szemből, hogy milyen gyönyörű szépséges szép legény ő.” (*A Tökváros*, Nagy-Vöő, 325.)

48. A rontásokat, mivel törvénysértők: tiltják és büntetik. A mesében a tudás/titok birtoklója a rontás, a rontó erők által végzett mágia ellen védelmezi a hőst. „A tiltás formális módon jelzi a mágikus és a vallási rítus antagonizmusát. Épp a tiltás teszi a rontást mágikussá, hiszen vannak olyan vallási rítusok, amelyek szintén rontó jellegűek, mint például a *devotio* egyes esetei, a város ellenségeinek, a sír-gyalázóknak vagy az esküszegőknek a szidalmazása, végül mindazok a halotti rítusok, amelyek szentesítik a rituális tiltásokat. Még azt is mondhatjuk, hogy vannak rontások, amelyek azok számára minősülnek rontásnak, akik tartanak tőlük. A tiltás a határ, amely felé a mágia egésze tart.” Marcel Mauss–Henri Hubert: „A mágia általános elméletének vázlata”, In: *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig* (szerk. Felkai Gábor et al., ford. Ádám Péter et al.), Új Mandátum kiadó, Bp., 2000. 365–366.

49. „– Na, mondd, fiam, mér sóhajtozol, és mér vagy így elkeseredve? Láttá valamit, fáj valamid, beteg vagy?

Asz mondja a legény:

– Nem.

De ő gondolkozott, a legény, még restelte is magát, a fogadatt apjának hogy elmondja, hogy mit láttat. De hát az ősz öregember nagyon jól tudta, mert ő küldte abba az irányba, és nem azér küdte abba az irányba, hogy a fia meg ne lássa.

– Há mégis, fiam, mit láttál, és mér vagy olyan szomorú, vagy megijedtetél valamitől a vadászaton?

Asz mondja, hogy:

– Egyáltalán nem ijedtem meg semmit.

És elmondta, hogy milyen gyönyörű szép fehér három hattyút látott, és milyen gyönyörű szép három tündér lett a három fehér hattyúból. Asz mondja az ősz öregember nekije:

– Na, jól van, azakér vagy te úgy elkeseredve, úgy elgondolkozva?

– Hát azakér vagyok én biza, öregapám.

– Hát igaz, fiam – asz mondja –, már láttam, tudam, hogy itt vóna az időd, neked is nőszüni kéne, de hát még egy kicsit még várnad kell, még türelem kell legyen benned, és meg kell várd az üdőt.” (Nagy-Vöő, 324.)

50. Ellentétben a mítosszal, melynek hőse folyton azt mérlegeli előzetesen, hogy mit fog tenni és milyen határozatokat hoz, mielőtt cselekedne. Ricœur: „Le fonds grec: l’agir et son agent”. In: Uő.: *Parcours de la reconnaissance*, Éd. Gallimard, Paris, 2004. 122.

51. Jakab „A bátor királylegény”: „Mind csak tovább gondolkazott, akkor már nem az úton gondolkazott, se nem az útra gondolt, hanem azan gondolkazott, hogy vajon tényleg valóságban látta az öregasszanyt, és mondta nekije, vagy csakhogylát vót gondolkazva, álmába látta. Hát mindegy az, gondolta magába, álom vagy nem, de hát úgy fog tenni, próbát tesz, hogy mit mondatt az öregasszany, nézze meg, hogy tényleg lesz-e belőle vagy se.” (Nagy-Vöő, 291.); „mert nem álam ez, hanem ez valóság, amit én neked elmutattam, és jól vigyázzál, tartsd figyelembe, amit én mondok neked, ne próbáld elárulni soha senkinek, ne próbáld elmondani aztat, amit te itten láttál, és amit tudsz”. (Nagy-Vöő, 709.)

52. Derrida: i. m. 79.

53. Uo. A keresztény teológiában a megértés egyben *megtérést* jelent, a mi szempontunkból aktualizálva a kijelentést: a tiltás végső soron (sokadik megszegés utáni) való betartása, a helyes interpretáció és létlehetőség-választás, az „örületesnek tűnő” bevállalása és a fizikai „erőn felüli” teljesítés teszi lehetővé a mesehősnek a sorsbetöltést.

54. „– Na, hallgass ide, kedves férjem! Menjél nyugodtan el, mert hazajön az uram, a sárkány estére, és én meg fogom nekije mondani, kéne nekem..., valamilyen ékszerre volna szükségem. És akkor ugyanazakat az ékszereket fogom vásárolni tölled, amelyikeket te vettél a sárkánytól. Hadd lássuk, hogy mit fog mondani!” (Nagy-Vöő, 249.)

55. Heidegger, Martin: *Lét és idő* (ford. Vajda Mihály et al.), Gondolat, Bp., 1989. 322. A „*kíváncsi-val*” kísértetiesen rokonléleknek tűnik a Koseleck-féle „*prophète philosophe*”, akit másként „*rajongónak*” is nevez, s ekként jellemez: „ő a jövőt nem képes kivárni. Szeretné a jövőt felgyorsítani, szeretné, hogyha a jövő őáltal gyorsulna fel [...] Mert mi haszna belőle, ha az, aminek jobb voltát fölismeri, nem lesz már az ő életében a jobb?” Koseleck, Reinhart: *Elmúlt idő, A történelmi idők szemantikája* (ford. Hidas Zoltán, Szabó Márton), Atlantisz, Bp., 2003. 37.

56. A *magyarázat* kifejezés a Ricœur-i értelemben értendő: „Ricœur nem pusztán az események okainak felkutatását érti, hanem a cselekvések indítékainak feltárását is.” Tengelyi László: „Történelmi tapasztalat és történelemkutatás Ricœur felfogásában”, In: *Szó és betű szerint a világ*, i. m. 210.

57. „[L]e temps se présente comme l’instant solitaire, comme la conscience d’une solitude.” Bachelard, Gaston: *L’ intuition de l’ instant*, Éd. Gonthier, Paris, 1979. 13.

58. Bódis Zoltán: *A család titka* című tanulmányában vizsgálja újszerűen a titok és a kíváncsiság, a titok és tiltás, a kimondás és név összefüggéseit Heidegger alapján. Tiszatáj, 2013/10, 74–83.

59. A pillanat maga a magányosság („L’ instant c’ est déjà la solitude.”), s amely egyszerre két semmiség (*néant*) között létezik: „az idő minden bizonyonnal képes újjászületni, de előbb meg kell hálnia.” Uo. 13.

60. Jakab *A szegény ember meg a halál* (AaTh, BN 330) című meséjében a Krisztus Urunktól és Szent Péteről olyan ajándékot kér a szegény ember, hogy „ő minden lyukkal tudjan beszélni, és adjanak egy olyan pénztárcát, amelyikből a pénz sohase nem fogy ki, meg adjanak egy alyan tarisnyát

nekije, hogy akármit, mennyit belérak, hogy soha meg ne tejen a tarisnyája. Na, jól van, amikor eztet ő megmondta, mingyár meg is adták neki. Aval búcsut vettek tőlle, és elmentek az útasak. Nahát, gazdálkodatt a szegény ember, már mingyár vége lett a szegénységnek, mert pénze annyi vót, minél többet kivett a pénztárcából, annál több vót bennmaradva. De mingyár, ahogy elmentek, mingyár ki kezdte próbálni magát, hogy ténleg, sikerül-e nekije vagy se. Elmegy ki az udvarára.

– Na, mondd, te lyuk, hányféle egér járt benned?

Mingyár megszólal a lyuk:

– Hát, járt énbennem mindenféle fajta egér, de ha akar, még maga is belém bújhat-

– Bujjan a fene – asz mondja a szegény ember –, nem bujak én semmit”. (Nagy-Vöő, 312.)

61. Derrida: *A másik egynyelvűsége*, i. m. 35.

62. Fabinyi Tibor: *A keresztény hermeneutika 7.* <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/fabinyi.html>, utolsó letöltés: 2014. január 02.

63. Derrida: *A másik egynyelvűsége*, i. m. 35.

64. Kierkegaard: i. m. 111.

65. Macintyre, Alasdir: *Az erény nyomában*, (ford. Bíróné Kaszás Éva), Osiris, Bp., 1999. 206.

66. A *Jánas a zárdában* című mesében Jánas hiúságból, önzéséből, önvédelemből árulja el titkát. s árulásával másoknak szenvedést okoz: „– Na, hallgassál ide, Jánas! Már mindegy, ez már megtörtént, lásd, én már szenvedek érte, és így fogsz szenvedni te is az életedbe. Hogyha te ezt a titkat nem adtad vóna át, nem árultál vóna el bennünket, hát vedd tudomásul, hogy a végén még király is lehetett vóna belölled. Na de így, amivel hogy te elárultad a titkat, hát nem tudam, hogy mi fog kerekedni, mindenféle a te viselkedésedből fog kitelni.” (Nagy-Vöő, 714.) Lévinas beszél a *gyűlöletről* ekként: „Nem mindig kívánja a másik halálát [...]. A gyűlölő olyan szenvedést igyekszik okozni, amelyről a gyűlölt lét tanúságot tesz. Szervedést okozni nem annyit tesz, mint a másikat a tárgy rangjára redukálni, hanem, ellenkezőleg, gőgösen megtartani a szubjektivitásában.” Lévinas: „Az arc és a külső”, In: Uő.: *Teljesség és Végtelen*, i. m. 203

67. A magyar nyelvben az erény/arány, érték/ártalom fogalom párok a lehető legszorosabb összefüggésben állnak egymással az *ér-/ár-* szótöbblől eredeztetés okán.

68. Az előbbi nem feltétlenül az erényes kategóriába tartozik, az utóbbi viszont az arisztotelési cselekvés szempontjából megítélhető.

69. „[T]ürelmesnek lenni annyit jelent, mint készen állni a várakozásra mindaddig, amíg be nem teljesül az élet ígérete.” Macintyre: i. m. 314.

70. A *Brugó* című mesében a zsíras bundás ember sok ajándékot vásárol a szegény parasztnak, aki „még restellte is magát, mert tisztességes, becsületes, szegényebb sorú gazdálkodó ember vót. [...] Útközben megkérde a zsíras bundás ember tőlle: – Na, hallgassál ide, te jó ember! Van neked egy léányad? / – Igen, van nekem. / – Na, hallgass ide! Én a napakba majd fel foglak keresni tégedet, hadd lássam meg a te háztájadat és ha majd akarad, megeggyezünk! Hát add nekem a léányadat feleségül! / – Jól van – asz mondja az ember. – Hát neked adam én tiszta szívessen, mér ne adnám?! Láttam, hogy nagy gazda ember vagy.” (Nagy-Vöő, 239.)

71. Lásd az „állatok nyelvét értő juhász” mesét, melyben megtiltják a hősnek, hogy elárulja a titkát! (AaTh 670).

72. „– Na, nézzél ide, fiam, én rajzolk a pórba, írok sok kocsit, sok lovat, marhát, ökröt, gyönyörű szép palotát, rajzolk ide, zenészeket, szobalányokat, szakácsnékat, mindenfélét.

Asz mondja a gyerek neki:

– Hát mit ér aval, öregapám, hogy maga rajzol?

– Hát meglátod, fiam, csak nézed, hogy mit csinálak én, majd annak idején, ha szükséges lesz, te is csak így rajzoljál és írnál a porba, hogyha valamilyen kívánságod lesz, vagy valamit akarsz elérni.

Jól megfigyelte a gyerek, hogy mit csinál az öreg, és akkor azt mondta az öreg neki:

– Na, látad-e, fiam, hogy mit csináltam én?

– Igen – az mondja –, öregapám!

– Na, hal lám, próbáld te is, tudsz-e ilyesmiket csinálni, vagy tudsz-e így rajzolni, ahogy én rajzolk!

Neki is fogott az öreg rajzolni vagy a legény rajzolni az öreg előtt, még ahol tévesen csinálta, az öreg kijávitotta, és megmondta nekije, hogy miután a rajzat elvégezte, háromszor fujjan réa, és ha valaki a közelbe van, vigyázzan, hogy észre ne vegye, hogy ő mér lehel, inkább tegye magát, mondhogya sóhajtott volna.” (*Tökváros*, Nagy-Vöő, 329–330.)

73. Ricœur: *Parcours de la reconnaissance*, i. m. 156.
74. MacIntyre: i. m. 203.
75. Lévinas: „Talány és fenomén”, In: Uő: *Nyelv és közelség*, i. m. 85.
76. MacIntyre: i. m. 206.
77. On apprend à bien parler, mais avant tout on apprend aussi à se taire. C'est dans ce contexte qu'un proverbe yoruba dit : «La bouche ne dit pas tout ce que les yeux voient». Affin O. Laditan: «De l'oralité à la littérature : métamorphoses de la parole chez les Yorubas», *Semen* [En ligne], 18 | 2004, mis en ligne le 02 février 2007.
78. Kermode, Frank: *The Genesis of Secrecy (on the interpretation of narrative)*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1979. 24–25.
79. Ricœur: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, i. m. 292.
80. Erre mondja MacIntyre: „Élettörténetem ugyanis mindig beágyazódik azoknak a közösségeknek a történetébe, amelyekből identitásomat kaptam.” MacIntyre: i. m. 296.
81. Arisztotelész: *Poétika* (fordította: Sarkady János), Magyar Helikon, Bp., 1974. 16.
82. „– Hallgass ide, szívem! Ez még csak eljegyzés, és én csak úgy jöttem, háztűznézőbe. Majd, mikor megesküszünk, jogod lesz hozzám nyúlni, és lefeküdni véllem egy ágyba. De mindaddig az ideig nem engedem meg, hogy közel gyere hozzám.” (Nagy–Vöő, 241.)
83. Kierkegaard: i. m. 101–102.
84. Nagy–Vöő: i. m. 103–152, 153–183. Emellett kiemelhetjük még Jakab *A síró gyermek* [AaTh 650A (–409B*) + 328*] című meseváltozatot (Nagy–Vöő, i. m. 590–610.), melyben Jánas nem is gondol a testvérek gonoszságára. „Elhatárazták [a két nővér] aztat, hogy öljék meg a kisebbik testvít, ne tudja Jánas elvenni, hogy ő közülek vegye bármelyiket, csak a kicsikét hogy ne vegye. Így nagy irigységet vetek a testvérekre, hogy ő ilyen boldog, és milyen boldogságot nyert a kisebbik testvérek, milyen nagy vitéz embert kapott, hogy a világan az egész sárkányokat már előpusztította. [...] Mire már elkészült ara a két lány, hogy levágják a lánynak a fejit, arra megérkezett Jánas [...] Na, nem gondolt Jánas semmiféle rosszra egyáltalán, mert abba vót Jánas, hogy hát ők testvérek, és rosszat úgyse akarnak okozni egymásnak.” (i. m. 608.)
85. „No, de szavamat össze ne kavarjam, mikor a két bátyja visszament a nővérihez, úgy rájlesztettek a nővéreire, s asz mondták a nővéreinek, hogy ha meg fogja mondani otthon az ídesanyjának vagy valakinek, hogy nem ők ölték meg a sárkánt, hát akkó le fogják vágni a nővéreinek a fejit. Há mindenestre már ő, a nővére is tartott a bátyjaitól, s felfogadta a bátyjainak, hogy ő soha el nem árulja őket.” (Nagy–Vöő, 117.)
86. Starobinski: i. m. 72.
87. „Asz mondja akkor Jankó a két bátyjának:
– Na, kedves bátyáim, én tükteket még egyszer életbe tettelek, csak azt fogadjátok föl nekem, hogy amit én kérek, ti is nekem meg fogjátok tenni.
– Hogyne – a két legén mingyá főfogadta, mert azok se nem akarták, hiába támasztatta fel Jankó őket, de nem akarták elismerni testvéreknek Jankót. Akkó szépen elévette Jankó a másik két kis lapótyát, és odaadta a két bátyjának, anélkül, hogy mondjan valamit, hogy egyék meg. Mikó megették a lapótyát, kérdezi Jankó a bátyjaitól:
– Na, mit éreztek, mit vettetek észre?
– Hát olyan vót ez a lapótya, mintha az ídesanyám tejjel lett vona készitve.
– Na hát akkor testvérek vagyunk.
És aszongyák a bátyjai, hogy igen.” (Nagy–Vöő, 116.)
88. Figyelembe véve Arisztotelész cselekményszövéis *szükségyszerűségéről* megjegyzését: „a cselekmény megoldásának is magából a jellemzésből kell következnie.” Arisztotelész: i. m. 35.
89. Cseke Ákos: *Új fenomenológia Franciaországban*, Magyar Filozófiai Szemle, 2011/2. 174–177. Jean–Luc Marion egy egész kötetet szánt a kérdésnek, lásd: *Étant donné*.